

A MAGYARORSZÁGI WISSENSCHAFT DES JUDENTUMS ÍVE LÖWÖKTŐL SCHEIBERIG SCHEIBER SÁNDOR, A LÖW-HAGYATÉK GONDOZÓJA¹

Utószó

Az apa és a fiú, Löw Lipót (1811–1875) és Löw Immánuel (1854–1944) munkássága átívelt a 18. századtól újratelepülő magyarországi zsidóság – gyors felemelkedést megérő, majd lassú és tehetetlen hanyatlást elszenvedő – történetén. Ezért ezek az írások, nem csupán tudományos produktumok, se nem kizárólag a szerző korának szülöttei, hanem az egyes koroknak és azok szellemiségének több emberöltő szemléletét magába építő dokumentumai.

Löw Immánuel folklóre-tanulmányainak válogatása, ahogyan arra a német nyelvű kiadáshoz írott előszavában Scheiber Sándor (1913–1985) is utalt, a legkülönbözőbb alkalmakból, időben, és körülmények között született írásokat fűzi össze többnyire az érzékelés és a múlthoz való viszonyulás gondolata mentén. A tanulmányok a 19. századi nyugati modern kultúra sajátos zsidó tudományos szemléletének magyarországi adaptációi. Ezek a tudományos igényű munkák ugyanakkor nem sorolhatók be a korabeli akadémikus tudományosság merev orientalisztikai, néprajzi, folklorisztikai vagy vallástörténeti kategóriáiba. A jelenség, amelybe illeszkednek, a 19. századi zsidóság Európa nyugati részétől a keleti végekig eltérően, ugyanakkor számos vonásában hasonló módon megélt társadalmi, életmódbeli és kulturális változásának feldolgozását segítő önértelmezés helyi megnyilvánulása.

A Löwök folklorisztikai és vallástörténeti munkássága csupán annak társadalmi beágyazottsága felől válik értelmezhetővé. A Löw főrabbi által végzett zsidó régiségek kutatása a maguk korában egy szűk rabbinikus elit tudományos dikszurszát képezte, ahogyan arra Scheiber tanítványaként Schmelzer Hermann Imre főrabbi is rámutatott.² A megértés kulcsa a formálódó modern zsidó önkép és a vallási hagyomány racionális, történeti megközelítésének kapcsolata. Löw Lipót munkássága szorosan összefügg azokkal a tendenciákkal, amelyek később fia, Löw Immánuel révén teljesedtek ki. A Löw család munkássága és hagyatéka Szegeden a modern zsidó tudományosságot képviselte. Ez a hagyatéka számkra a társadalmi kontextus, a mentalitástörténeti elemzés felől válik fontossá. Erre a kontextusra a zsidó régiségek fogalma és a mögötte meghúzódó koncepció világít rá.

Fontos leszögezni, hogy Löw Lipót zsidó régiségekkel foglalkozó tanulmányai egy olyan hagyatékot képeznek, ami a Ben Chananjában, más folyóiratok-

¹ A tanulmány a 03 217 számú MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport munkájának keretében íródott, az alábbi tanulmányokra támaszkodva: GLÄSSER – ZIMA 2012., GLÄSSER 2013.

² Vö. SCHMELZER 1993a, SCHMELZER 1993b.



Löw Immánuel neológ papi öltözékben
(Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára)

ban, valamint önálló kötetekben jelent meg, s aminek egy részét Löw Immanuel gyűjtött össze, gondozta és adta közre.³ A zsidó tudományosság egyik nyelve a német volt. Amíg Löw Lipót a zsinagógai szónoklat és a mindennapi nyelvhasználat terén a magyarosodást szorgalmazta, a Wissenschaft des Judentums keretében fiával együtt német nyelven publikált. A két szituatív nyelvhasználat között feszülő ellentét csak látszólagos. Gyáni Gábor és Fenyves Katalin egyaránt rámutatott arra, hogy a Bildung, a polgári műveltség nyelve – egy többnyelvűség keretében – az irodalmi német. Ez nem csak a magyarosodó zsidó polgárságot jellemezte.⁴ A szituatív nyelvhasználat másik fontos oka – a Bildung és a bürgerliche Verbesserung felvilágosult gondolata mellett – az volt, hogy a 19. századi kultúraalakító központok között fontos szerepet töltöttek be Nyugat- és Közép-Európa német nyelvi szituációkban élő nagyvárosai. A német – a francia, héber és angol mellett – fontos közvetítő nyelvi közeget képviselt. A zsidó tudományosság művelői többnyire a modern zsidóság nyugati központjaiban végeztek egyetemi tanulmányaikat, így a német összekötő nyelvként szolgált Nyugat-Európától Kelet-Európáig.⁵ Löw Lipót munkái sem csupán Szegeden kerültek kiadásra. 1870-ben Löw Lipót zsidó írásbeliség emlékeivel foglalkozó munkája például Lipcsében jelent meg.⁶

A modern európai önmeghatározás az antik és keresztény örökség gondolatára épült.⁷ Löw Lipót munkáit zsidó régiségként (jüdische Alterthumskunde) határozta meg, Scheiber Sándor Löw Immanuel munkáinak egy részét pedig zsidó folklóre-ként fogta össze.⁸ A két meghatározás szorosan összefüggött. A skót John Thoms (1803-1885) amikor a *folk-lore* szót (1846) megalkotta, a popular antiquities megfelelőjének szánta. Szerinte az ezrek emlékezetében szét-szórt tényeket végtelen számban kell összegyűjteni, mindaddig, míg a begyűjtötteket Grimm *Deutsche Mythologie* c. művéhez hasonlóan lehet majd előadni és elemezni. A Német mitológiáról Thoms úgy nyilatkozott, hogy „parányi ténydarabocskák tömege, melyek közül rengeteg, ha magában szemléljük, jelentéktelen, de ha abban a rendszerben tekintjük, amelybe a nagy szellem összefűzte őket, olyan értéket nyernek, amiről az első feljegyző nem is álmodott”.⁹ Thoms az összehasonlító vizsgálatok fontosságát is hangsúlyozta. Másik fontos tényező, hogy a modern európai középrétegekben intenzív spirituális érdeklődés jelent meg az univerzum, valamint az emberi faj természete és végzete iránt. Egyrészt úgy érezték, hogy a keleti vallások mondani tudnak valamit az ember természetéről és végzetéről. Nem tudományos keretek között, a múlt és a Kelet vallásait sokan belső fejlődésük okán megőrzendőnek és helyre állítandónak vélték. Másrészt heves tudományos aktivitás is jellemezte a vallás iránti érdeklődést. Az idegen kultúrák és vallások különböző jellemzőit és tényeit tanulmányozva

³ Vö. *Egyenlőség*, 1889. febr. 24./ 1. A zsidók vallásos közönye. [Írta:] D. Gy.

⁴ FENYVES 2010. 112, 159, 180–184, 190–191.; GYÁNI 2004. 13–15.

⁵ DAXELMÜLLER 1999. 133-143.; MEYER 2004. 105-119.; VEIDLINGER 2009. 229-260.

⁶ Löw 1870.

⁷ Vö. FENTON 1989. 52., ANTONEN 2005. 27–33.

⁸ Löw 1870.; Löw 1875.; SCHEIBER 1975.

⁹ John Thoms-ot idézi: FENTON 1989.

minél szélesebb körű rálátás megszerzésére törekedtek. Mindez abban az időszakban történt, amikor mind földrajzi, mind történeti, mind pedig spirituális dimenzióban a világra vonatkozó európai új felfedezések legnagyobb része esett. A vallás iránti érdeklődés már nem csak vallásos, hanem kulturális alapon is állhatott. A kutatók között pedig ugyanúgy megjelentek a saját vallási meggyőződésükből és erkölcsi kategóriákból kiinduló idealisták, mint azok a kritikusok, akik a vallás mögött felfedezni vélték a racionalitást és a társadalmi szinten megjelenő ok-okozati összefüggéseket. Mindannyian megfigyelhető és tapasztalati úton tanulmányozható jelenségként tekintettek a vallásra.¹⁰

A zsidó felvilágosodás egy általános társadalomtörténeti folyamatban helyezhető el, amelyet Ferdinand Tönnies és a zsidó történetírásban őt adaptáló Jakov Katz nyomán premodern–modern váltásnak tekintünk.¹¹ Ez alatt egy gyökeres társadalmi átalakulás értendő, amelyben megváltozott az egyén–közösség–állam viszonya. A testületiséget az individuumokkal kialakított szerződéses viszony váltotta fel. Megváltozott a vallási intézményi legitimitáshoz és autoritáshoz való viszonyulás. Ezzel együtt pedig fellépett a racionális kritika, valamint az ember és a társadalom megértésére és jobbá tételére irányuló igény.¹² Ezeket az általános tendenciákat a hászkálá, a zsidó felvilágosodás is adaptálta.¹³ A vallási hagyomány láncolatához újszerűen viszonyuló stratégiák kidolgozásának időszaka ez. Ezek a stratégiák a zsidóság tőkés társadalomba lépő tagjai számára váltak fontossá. A múlt hagyománya saját életviláguk keretei között értelmezhető és használható múlttá vált.¹⁴ A zsidó felvilágosodás keretében a tudományos értelmezés felől ebben segített a zsidó régiségtan, a zsidó folklór.

Ez azonban egyúttal célzatos, alkalmazott tudomány is volt. Feladata a mászkil eszmék terjesztése és egy új felvilágosult zsidó közösségi tudat megerősítése lett. A felvilágosodás keretében megjelenő különböző filozófiai irányzatok valláshoz való viszonyulásában közös vonásként jelent meg a vallási tradícióknak és intézményeknek az okság, a természet és az univerzalizmus mércéje szerint történő megítélése. A zsidó felvilágosodás képviselői, a mászkilok, leértékelték a korai modern askenázi judaizmus elszigeteltségét, Talmud-központúságát és kabbalisztikus irányultságát. Ez együtt járt a hagyomány láncolatához való viszonyulás gyökeres újragondolásával. A tradicionalitásra törekvő csoportok zsinórmértéke ezzel szemben a hagyomány láncolata, a *sálselet hákábbálá* volt. A hagyomány láncolatának lényege az, hogy minden újonnan felmerülő vallási kérdés és bevezetett gyakorlat az egymásra épülő generációk kanonizált vallási irodalmán keresztül visszavezethető legyen a *szináji* kinyilatkoztatásig és Mózes 5 könyvének szövegéig. Löw Lipót munkásságában a hagyomány láncolatához való újszerű viszonyulás fóruma a Ben Chananja címen indított „teológiai” folyóirat lett.

¹⁰ WAARDENBURG 1999. VII–X.

¹¹ PORAT 2003. 56–75.

¹² KAPITÁNY – KAPITÁNY 2007. 383–384.

¹³ Vö. DUBIN 2005. 29–41.

¹⁴ HESS 2007. 576–615.

A zsidó felvilágosodás képviselői a közösségek belső kulturális mintáinak terén és a külvilággal való csoportközi stratégiában egyaránt reformot szorgalmaztak. Ez a belső kulturális minták esetében a belső zsidó kulturális javak körforgásának tágítását és újraorientálását foglalta magába, míg a külvilággal való csoportközi stratégiáknál a zsidók felkészítését a többségi társadalom felé történő közeledésre és az új lehetőségekben való részvételre.¹⁵ Ezek a tendenciák a Löwök törekvéseiben is megjelentek. A morvaországi születésű Leopold Löw Szegedre vivő útja a tradicionalitásra törekvős hitközségi életből a tudatosan modernizáló városi középprétegek világába vezetett. Juda Löw ben Becalél (1525–1609), a prágai gólem megalkotásának legendájával övezett, MAHARAL néven ismert rabbinak, egyenes ági leszármazottjaként Trebitsch, Kolin, Leipnik, Eisenstadt (Kismarton) és Prossnitz talmud-iskoláiban tanult, ugyanakkor a *hászkálá* Nyugatabbról érkező eszméinek jegyében a pozsonyi líceumot is elvégezte protestáns teológiai ismereteket szerezve, valamint a pesti s a bécsi egyetemen is gyarapította tudását. A századforduló magyarországi lexikális tudásanyagában és önreprezentációjában Löw Lipót elsősorban magyarosodó vallási újitóként, az emancipáció szószólójaként és az izraelita oktatási reform meg-



Löw Lipót családja körében
(Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Löw szoba)

¹⁵ DUBIN 2005. 29, 36.

határozó alakjaként tűnt fel. Az ezzel párhuzamos vagy a 20. század első felében íródott angol és német zsidó enciklopédiák – melyeknek szerkesztőségében Goldziher Ignác mellett, a *Wissenschaft des Judentums* kiemelkedő alakjai között sokszor ott található Löw Immánuel neve is – a zsidó felvilágosodás alakját, a *máskilt* emelték ki Löw Lipót életművéből.¹⁶

A korabeli populáris zsidó szokások ellenében megjelenő *máskil* attitűd Löw Lipót hagyományértelmezésében is feltűnt. 1839-ben a Talmud előírásait az általa javasolt *Accommodationsrichtung* jegyében „rabbinikus tekintélyek égisze alatt különféle módosítások által a jelenlegi viszonyokhoz illeszteni” javasolta, amelyben a helyes út meghatározója a „történeti kutatás” lett volna.¹⁷ Löw ekképp a jelen törekvéseiből kiindulva részlegesen felfüggesztette a generációkon átívelő vallási tekintélyek láncolatát, amelyre a tradicionalitásra törekvő közösségek vallásosságukat alapozták. Az *accommodatio* Löw Lipót szerint ugyanis azáltal, „hogyan visszatér a forrásokhoz, egy szabadabb kritikai kutatás számára tör utat. Már sok lényeges újítást hozott a zsinagógába és az iskolába és így üdvösen hatott a zsidóság fejlődésére.”¹⁸

Vélekedése mögött korának haladásról alkotott gondolata és a modernitás minden korábbtól élesen elkülönülő mivoltáról megfogalmazott képzete állt. Ennek lenyomata figyelhető meg a történetiség rendjére vonatkozó elképzeléseiben is. A történetiség rendje alatt a saját múlttal szemben fenntartott viszony értendő, azaz a saját történelem kezelése és a vele való élés módja. Ez nem periodizáció, hanem viszonyulási mód és annak változása.¹⁹

Löw Lipót egyik írása, *Die Klage über Indifferentismus* jól példázza ezt.²⁰ A vallási közöny történetéről írott tanulmánya egyszerre történeti áttekintése és bírálata is a nemzedékek láncolatára épülő, múlthoz való, tradicionális zsidó viszonyulási módnak. Az *orthodoxia* a korábbi nemzedékek vallásosságbeli nagyságát hangsúlyozza. Ezt a vallásosságot visszafelé haladva a genealógiai láncolaton mind tökéletesebbként és elmélyültebbként mutatja be. A történetiség *orthodox* rendjének társadalmi célja a közösségi értékek és minták megerősítése. A követendő utat jelölik ki általa.²¹ Ez pedig a múlt viszonylatában rajzolódik ki a jelen keretei között. „Folyton hangoztatják, – írja Löw – hogy a közöny vallásos dolgokban mindinkább tért hódít magának, hogy az nemcsak a nagyvárosokban terjedt el, hanem kisebb helységeken is utat tört magának. A szünni nem akaró panasz nem ejti bámulatba azokat, kik elmúlt idők történetét ismerik. Tudja a történész, hogy a panasz nem új, csak meg-meg újul; évszázadokon át ugyanazon hang vonul végig. A vád egyes pontjai idő és körülmények szerint változtak, a vád maga azonban folyvást az maradt.”²² Löw Lipót azáltal, hogy a

¹⁶ Vö. HANEMAN 1906. 192–193.

¹⁷ Löw, Leopold: *Die Reform des Rabbinischen Ritus auf rabbinischem Standpunkte*. In: *Gesammelte Schriften*, I. kötet, Szeged, 1889. 15–29. Idézi KOMLÓS 1997. 41–42.

¹⁸ KOMLÓS 1997. 41–42.

¹⁹ SZEKERES 2000. 136–147.

²⁰ Löw 1858. 3–10.

²¹ Lásd: GLÄSSER 2011. 77–108.

²² Magyar fordítását magyar zsidóságon belüli kultúrmissziós céllal közli Szabolcsi Miksa: *Egyenlőség*, 1889. febr. 24./4. A zsidók vallásos közönye. [Írta:] D. Gy.

vallási autoritások vélekedéseit a történeti kritika tárgyává tette, egyúttal saját korától is eltávolította azokat. Löw orthodox kortársaitól ugyanis ezek a zsidó felvilágosodás képviselőit érintő bírálatként hangzottak el. A történelem menetét a modern haladás felől átértelmezve pedig Löw a múlthoz való orthodox viszonyulásról mondott kritikát. „A korszakok kapcsolatban állanak egymással mint a láncszemek: a jelen a múltból fejlődik; a ki tehát a jelent kárhoztatja, az pálczát tört a múlt fölött is.”²³ Erősítette meg a tudatosan modernizáló zsidók útjának helyességét, amelyre a történeti fejlődés újabb szakaszaként tekintett. Az atyai gondolatmenet Löw Immánuel *Ha'iddana* című tanulmányában is visszaköszön.

Mind a fejlődés felvilágosult toposzának jegyében kifejtett társadalmi/felekezeti tevékenységét tekintve, mind pedig azt a zsidó tudományos munkásságot nézve, amelyre a századfordulós *Wissenschaft des Judentums* a zsidó régiségek búvárlataként tekintett vissza, Löw Lipótot egyaránt jellemezte az a történeti rekonstrukció, amelyet – Harvey Hill szerint – a 19. századi felekezetek tanításukban vagy intézményi szerkezetükben a részleges reformok előmozdítására használtak.²⁴ A *Wissenschaft des Judentums* rabbinikus vonalán belül – a történelemben manifesztálódott zsidó tradíció természetét kutatva, az esszenciális judaizmust keresve – ennek jelentős képviselője Abraham Geiger volt. A történeti rekonstrukciós megközelítés a pusztán történeti megismerés problémáján túl a felemelkedő reformprogramot támogatta azáltal, hogy illusztrálta azt a számtalan utat, amelyen a zsidók a vallási életüket a különböző körülményekhez igazították, anélkül, hogy vallási tradícióhoz való hűségüket feláldozták volna.²⁵ Löw Lipót megfogalmazásában ennek a történeti rekonstrukciónak a magyarországi adaptációja tűnt fel: „időszerűnek tartjuk, hogy a talmudot (...) csodálói ellen is megvédjük és tudományos megtárgyaláshoz segítsük, aminőben az ókor más írásművei már régen részesülnek.”²⁶ – írta Löw az emancipációt és a kongresszusi szakadást megelőzően szegedi zsidó tudományos folyóiratának, az általa indított és 1858-1867 között megjelentetett *Ben Chananja* hasábjain.

Löw Lipótnál a zsidó régiségek monografikus feldolgozásai is ebbe a történeti rekonstrukciós törekvésbe illeszkednek: *Die Graphischen Requisiten* (1870-71), *Die Lebensalter in der Jüdischen Literatur* (1875), valamint a tervezett harmadik kötetnek posztumusz megjelent töredékei: *Der Synagogale Ritus* (1884). *The Jewish Encyclopedia*, amelynek nemzetközi tanácsadó testületébe Löw Immánuel is tartozott, 1906-ban ugyanezt a vonatkozást emelte ki, amikor arra utalt, hogy Löw Lipót legjelentősebb zsidó régiségtani tanulmányai és responzumai azzal a céllal íródtak, hogy a különböző intézmények fejlődését bizonyítsák és hogy a legtöbb esetben kimutassák az idegen szokások befolyását.²⁷

²³ Szabolcsi Miksa: *Egyenlőség*, 1889. febr. 24./ 4. A zsidók vallásos közönye. [Írta:] D. Gy.

²⁴ HILL 2007. 329.

²⁵ HILL 2007. 330.

²⁶ Löw, Leopold: Die Pflege der talmudischen Alterthumskunde eine dringende Aufgabe unserer Zeit. Gründung eines wissenschaftlich talmudischen Vereines. Ben-Chananja 1865. nov. 22./ 839–847. Idézi KOMLÓS 1997. 42.

²⁷ HANEMAN 1906. 192.

Löw Lipót főbb műveinek megjelenését követően Goldziher Ignác a *Magyar Zsidó Szemle* indulásakor, 1884-ben programként ugyanezt a geigeri történeti rekonstrukciót kérte számon a judaizmus magyarországi neológ megközelítésén. Az általa szorgalmazott bibliakritika határát – Szabolcsi Miksa, az Egyenlőség neológ hetilap szerkesztőjének nézetéhez hasonlóan,²⁸ bár nem a közösség vallási élete, hanem az akadémiai tudományos kutatás felől szemlélve – a Tórában, azaz Mózes öt könyvében szabta meg.²⁹ Ez a választóvonal Zacharias Frankel megközelítéséig nyúlik vissza, aki különbséget tett a zsidó vallás „pozitív” magva és a *Szóbeli Tan* között. Az előbbi Frankel szerint kinyilatkoztatott, így nem vethető alá racionális kritikának, míg az utóbbi a történelem során alakult ki, ezért újraértelmezhető – de meg nem reformálható –, jelenségnek tekintette.³⁰

Löw Lipót *Die Lebensalter in der jüdischen Literatur* című munkájában az életfordulókhoz, életkorokhoz kötődő vallási szokásokat vette számba. A mászkilok által korábban élesen bírált populáris zsidó szokások történeti távlatba helyezése egyaránt segítette a korábbi generációk hagyományainak újratárgyalását és a felvilágosult kritika mérsékelt megfogalmazását. Könyve az emberi életre vonatkozó ismereteket tekintette át a Szentírás, a talmudi, a rabbinikus és a kabbalisztikus irodalomban a középkortól a modern világirodalomig, a magzati kortól a halálig.

Löw Lipót történeti narratívumában igen széles kitekintéssel közelített a témához. Egyaránt támaszkodott a Grimm-testvérek népköltészeti érdeklődésére, a 18. század végi rabbinikus és mászkil nézetekre és a *Wissenschaft des Judentums* területéről Zunz és Steinschneider megállapításaira. Beépítette a klasszikus, korai keresztény és a nemzeti irodalmat is. Löw Lipót munkáiban megjelenő folklorisztikus adatok esetében számunkra viszont azok kontextusa válik fontossá. A zsidó folklór nem a népiség gondolatának részeként jelentek meg, hanem vallási-felekezeti keretek között, összhangban az emancipációból eredő kizárólagosan felekezeti önmeghatározással.

Apja munkásságát folytatva, Löw Immanuel írásai elsősorban a neológ közép-
rétegeknek szóltak,³¹ ugyanakkor az új zsidó tudományosság keretében megfogalmazott felvetései nem csupán a tudatosan modernizáló zsidó középrétegek kultúráról és vallásról kialakított éthoszáat jellemezték. Mindez ugyanis egy olyan modern európai önképbe illeszkedett, amely az egyetemes emberiségre kivetített unilineáris fejlődés mentén felrajzolt saját történetét az antikvitásban gyökerez-
tette, s ezen kulturális fejlődés csúcsának önmagát tekintette.³²

²⁸ *Egyenlőség*, 1898. márc. 10. 2–5. A szeminárium és a bibliakritika, írta Szabolcsi Miksa.

²⁹ GOLDZIHNER 1884. 89–91.

³⁰ YEDIDYA 2010. 88.

³¹ Toronyi Zsuzsanna hasonló tendenciát mutatott ki 1932-től a budapesti Zsidó Múzeum esetében, amely a rituális-kulturális törésvonal mentén, a rituális használatból kivont, kulturális síkra áthelyeződött szertartási tárgyak szemlélését a Tóra-olvasás napjain, valamint szombaton és az engesztelőnap böjt során kvázivallásos cselekedetként tette lehetővé a neológ hívek számára. TORONYI 2006. 54–55. A bemutatott eset számos vonásában hasonlít Arnold Eisen által felvetett – kompenzációs kvázivallási cselekedetként felfogott modern zsidó nosztalgia kérdéséhez. EISEN 1997. 1–20.

³² Vö. ANTONEN 2005. 28–30.

Löw Immánuel tudatos továbbvivője volt az atyai tudományos hagyaték-nak. A szegedi piarista gimnáziumban tett érettségi vizsgáját követően a berlini Hochschule für die Wissenschaft des Judentums hallgatója lett, doktori fokozatot pedig orientalisztikai munkájával a lipcsei egyetemen szerzett.

Tudományos tevékenységét a *Wissenschaft* más jelentős európai tudós-rabbijaihoz hasonlóan hitközségi keretek között fejtette ki, bár a boroszlói Rabbiszeminárium és a jeruzsálemi Héber Egyetem egyaránt katedrával várta, és a bécsi zsidóság 1911-ben főrabbinak hívta meg.³³ Munkásságának keretét így Szeged városa és a *Wissenschaft des Judentums* intézményi háttére adta. Löw Immánuel 1899-ben vált a Gesellschaft für jüdische Volkskunde tagjává.³⁴

Löw Immánuel nem csak hitközsége vallási, kulturális és társadalmi életében játszott meghatározó szerepet, hanem a szegedi középírátegek kultúraalakító törekvéseiben is részt vett. Az 1892. október 11-én alakult Dugonics Társaságban, amely célul az Alföldön Szeged központtal a nemzeti közművelődés terjesztését tűzte ki, Löw Immánuel a tudományművelési osztály rendes és az igazgatótanács választott tagjaként tevékenykedett.³⁵ A szegedi izraelita neológ hitközség, kisebb részt pedig a szabadkai neológ izraelita hitközség, tagjai közül többen megtalálhatóak a Társaság rendes-, alapító és pártoló tagságában. Bár a Társaság Évkönyvei rendszeresen hírt adtak – más rendes tagokhoz hasonlóan – Löw Immánuel megjelent könyveiről, a századforduló társasági felolvasósülésein csupán 1895-ben a Millennium jegyében szerepelt Idegenek, honosítottak és bennszülöttek címet viselő nyelvtudományi tanulmányával.³⁶ Az általa művelt *Wissenschaft* rabbinikus vonala elsősorban a neológ középírátegek belső ügye volt, egy felekezeten belüli, irányzati közösségi emlékezetet jelenítve meg. Orientalisztikai és filológiai munkássága pedig a nyugatabbra eső német nyelvterület akadémiai érdeklődéséhez kötődött. A már említett *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* és a *Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde* mellett szintén publikált a *Magyar Zsidó Szemle*, az *Orientalistische Literaturzeitung*, a *Revue des Etudes Juives*, a *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, a *Zeitschrift für Assyriologie*, a *Zeitschrift für Alttestamentliche Wissenschaft*, a *Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft*, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, a *Zeitschrift für Semistik und verwandte Gebiete*, *Zeitschrift für hebräische Bibliographie*, a *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* című folyóiratokban.³⁷

A történeti rekonstrukciót a *máskül* reform szolgálatába állító Abraham Geiger posztumusz kiadott munkáinak négy kötete (1875–1876) Löw Immánuel jegyzeteivel jelent meg Berlinben, amelyet követően a visszavonultan élő agg

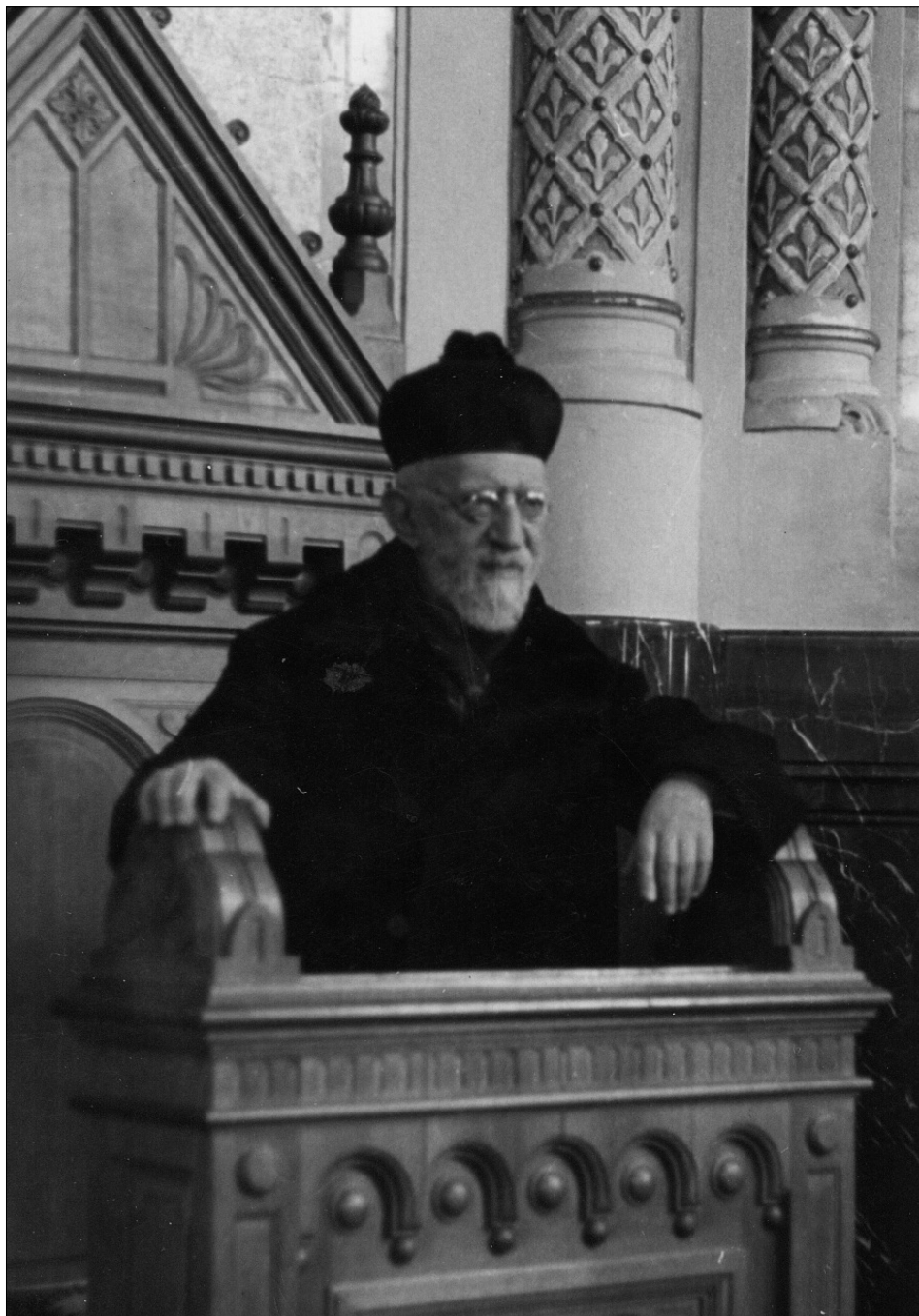
³³ HAJDÚ 1994. 1241., SCHEIBER 1994. 81.

³⁴ SCHEIBER 1996a. 892.

³⁵ BÉKEFI 1894. VII.

³⁶ BÉKEFI 1896. XV.

³⁷ FRENKEL 1934. 236–238., PESSEN 1987. Joel Berger Frenkel Jenőre tévesen hivatkozva 1880-tól Löw Immánuel a *Zeitschrift der Ethnologie* munkatársának is tekinti. BERGER 2005. 129–130., Scheiber Sándor ugyanezt 1880-ra teszi a 386. tétellel záruló frenkeli Löw-bibliográfia 407. tételére hivatkozva. SCHEIBER 1996a. 347.



Löw Immanuel a szegedi új zsinagóga rabbiszékében
(Magyar Zsidó Levéltár)

Leopold Zunz is fogadta az ifjú szegedi főrabbit.³⁸ Több kézikönyv, lexikon és enciklopédia címszavainak írója és korrigálója volt. Írásai pedig a *Wissenschaft* főbb nemzetközi képviselőinek köszöntő és emlékköteteiben is megtalálhatóak.³⁹ Löw Immánuel munkásságának fő vonalát mégsem a folklór képezi, habár legtöbb munkája külön tematikus egységben foglal kozik a folklorisztikus vonatkozásokkal is.

Nemzetközi híret az orientalisztika keretében kifejtett kultur- és vallástörténeti munkássága alapozta meg. Az atyai előkép ennek során találkozott a *Wissenschaft* berlini kortárs törekvéseivel és a német akadémiai tudományosság orientalisztikai problémálatásával, amelyet Löw Immánuel esetében lipcsei tanára, Heinrich Leberecht Fleischer (1801–1888) képviselt. A bibliai irodalom reáliáinak kutatására Fleischer bízta Löwöt.⁴⁰ A későbbi enciklopédiák által Löw Immánuel úttörő tudományos eredményeként kiemelt filológiai és vallástörténeti kutatások⁴¹ előzményei a 18. század közepére nyúlnak vissza. A lipcsei orientalisztika-oktatásban Fleischer előde, a német evangélikus teológus és orientalista, Ernst Friedrich Karl Rosenmüller (1768–1835), Magyarországon pedig Haynald Lajos (1816–1891) kalocsai érsek foglalkozott a téma részterületeivel. Az utóbbi Scheiber Sándor szerint erkölcsileg is támogatta a fiatal Löw Immánuel ilyen irányú törekvéseit.⁴² Ezeket a munkákat szerteágazó problémálatás és sokoldalú megközelítés jellemezte, amelynek köszönhetően természettudományos érdeklődésre is igényt tarthattak.⁴³

A reáliákról íródott munkák visszatérő alfejezetekként foglalkoztak a folklórral, összességükben mégsem folklorisztikus feldolgozásoknak szánta őket Löw Immánuel. A kötetben közölt írások hasonlóan ítélandók meg. Nem mások, mint átfogó, művelődéstörténeti/vallástörténeti írások, amelyek bár rendelkeznek külön folklór fejezettel, és számos folklorisztikus adatot közölnek, a folklorisztika alá mégis az utókor, s a tudománytörténet sorolta be őket. Ezt a kérdést az írások funkciója, közege és felépítése világíthatja meg.

Löw Immánuel – Scheiber Sándor által gondozott és önálló kötetben kiadott – írásai elsősorban a neológ középérategeknek szóltak, ugyanakkor az új zsidó tudományosság keretében megfogalmazott felvetései nem csupán a tudatosan

³⁸ FRENKEL 1934. 238., vö. SCHEIBER 1994. 80.

³⁹ 1900-ban Kaufmann Dávid boroszlói emlékkönyvében, 1903-ban a neo-orthodox Abraham Berliner (1833–1915) berlini köszöntőkötetében, 1906-ban Theodor Nöldeke (1836–1930) gießeni köszöntőkötetében, 1909-ben Alexander Harkavy (1863–1939) szentpétervári köszöntőkötetében, 1911-ben a *Zeitschrift für Assyriologie* Goldziher Ignácot köszöntő számában és Israel Lewy (1841–1917) boroszlói köszöntőkötetében, 1912-ben Hermann Cohen (1842–1918) berlini köszöntőkötetében, 1914-ben a neo-orthodox David Hoffmann berlini köszöntőkötetében, 1915-ben a *Zeitschrift für Assyriologie* Moritz Güdemant (1835–1918) 80. születésnapján köszöntő számában, 1916-ban Adolf Aryeh Schwarz (1846–1931) bécsi köszöntőkötetében, 1919-ben az *Orientalistische Literaturzeitung* Friedrich Carl Andrest (1846–1930) köszöntő számában, 1923-ban David Jacob Simonsen (1853–1932) koppenhágai köszöntőkötetében, 1926-ban a *Revue des Etudes Juives* Israel Lévinek (1856–1939) szentelt számában, valamint 1933-ban a cionista Hirsch Perez Chajes (1876–1927) bécsi emlékkönyvében. FRENKEL 1934.

⁴⁰ SCHEIBER 1994. 83.

⁴¹ SCHEIBER 1996b. 443., N.N. 2001. 269.

⁴² SCHEIBER 1994. 83.

⁴³ FRENKEL 1934., VARGA-PAPI 2002. 45.

modernizáló zsidó középrétegek kultúráról és vallásról kialakított ethoszát jellemezték. Ennek az önképnek a megalkotásában pedig jelentős szerepet játszottak a természeti népek, Európa perifériális területei, a nem- vagy látszat-keresztény szociokulturális jelenségek, hitek, gyakorlatok és az európai történelem korábbi időszakai iránti érdeklődés, valamint a folyamatosan bővülő orientalisztikai ismeretek is.⁴⁴

Löw Immánuelnek az antikvitástól a modern kor jelenéig húzódó tematikus feldolgozásai a századforduló nyugat-európai önképének keretében párhuzamba állíthatók a vallástörténet klasszikusainak problémafelvetéseivel. Az eltérés az ezekre adott válaszokban keresendő. A különböző korok és kultúrák rítusait és mítoszait pozitivista történeti ívbe illesztő szobatudós, James George Frazer (1854–1941) ugyanúgy történeti forrásként nyúlt az antikvitásba ágyazott Szentíráshoz a – folklorisztikusnak minősíthető – tylori survival-öket keresve *Folklore in the Old Testament* (1918) című három kötetes művében,⁴⁵ mint az Ó- és Újtestamentum bibliai folklórját kutató, Pierre Saintyves álnéven publikáló francia folklorista, Émile Nourry (1870–1935) *Essais de folklore biblique: magie, mythes et miracles dans l’Ancien et le Nouveau Testament* (1922) című könyvében. Az orientalisztikai kutatások keretében szintén helyet kapott az antikvitás Keletének folklórja. Olyan – Löw által is ismert és idézett – kutatók említendőek itt, mint François C. Lenormant (1837–1883) francia asszirológus és archeológus, aki a kaldeus mágiával és jóslással foglalkozott (*Die Magie und Wahrsagekunst der Chaldäer*, 1878), vagy a Hódmezővásárhelyre települt ausztriai születésű *mászkil*, Moses Brück (1812–1849), akinek a farizeus népszokásokról és rítusokról írott munkája (*Pharisäische Volkssitten und Ritualien*, 1840). Utóbb a *geigeri Wissenschaft* keretében a zsidó szokások és gyakorlatok kutatóinak kedvelt és gyakran kritizált irodalmává vált.

Löw Immánuelnek – a Scheiber gondozta kötetben közreadott írásaiban – a hivatkozott folkloristák és antropológusok sorában Felix Liebrecht (1812–1890), Karl Friedrich Adolf Wuttke (1819–1870), Richard André (1835–), Kristoffer Nyrop (1858–1931) és Theodor Waitz (1821–1864) mellett az elemi és a népgondolatok elméletét megalkotó Adolf Bastiannal (1826–1905) és a klasszikus brit evolucionizmus meghatározó alakjával, a lélekképzet és a vallás eredetét kutató Erward Burnett Tylorral (1832–1917) is találkozhatunk. A magyar néprajz korabeli emblematiszta alakjai közül pedig Herman Ottó említendő. Löw közreadott tanulmányai ugyanúgy tájékozottságát tükrözik az orosz néprajz terén, mint az *Ethnographia* hasábjain megjelent írások tekintetében. Löw jól ismerte a szegedi folklorista pap, Kálmány Lajos (1852–1919) által kutatott Szeged népéletét is. Kálmányt Löwhöz a Bálint–Scheiber levelezéshez hasonló szakmai és baráti kapcsolat is fűzte. A *Wissenschaft* Löwök által képviselt sajátos rabbinikus szemléletét elsősorban a fenti szerzők beépítési módja, műveik használata világítja meg.

⁴⁴ ANTONEN 2005. 28–30.

⁴⁵ SIMON 2003. 368.



Löw Immanuel a Szegedi Egyetemen
(Magyar Zsidó Levéltár)



Löw Immanuel a zsinagóga Tóra-olvasó asztala előtt
(Magyar Zsidó Levéltár)

A Scheiber által közreadott tanulmányokban – ahogyan az a Grimm-testvérek esetében már Löw Lipót Lebensalterében is tapasztalható volt – a fenti tudósok munkái elsősorban forrásokként jelentek meg. Löw Immánuel adatként értékelhető tényszerű megállapításait emelte ki, s használta fel. A *Wissenschaft* történeti rekonstrukciója felől ez érthető is, hiszen a különböző – mára már tudománytörténété vált – antropológiai és folklorisztikai elméletek összeegyeztethetetlenek lettek volna a *Wissenschaft* rabbinikus vonalának céljaival, sőt univerzalista szekuláris koncepcióikkal szétfeszítették volna annak modern vallási kereteit. A kortárs tudományosság eredményeinek adaptálása és a keletkezett tanulmányok rendeltetése a konkrét társadalmi térben létrejött narratív vonatkozásuk felől ragadható meg, azaz afelől, hogy hogyan alkotta meg szövegeit az atyai előképre és a kortárs modern európai tudományosságra támaszkodó Löw Immánuel.

A scheiberi szövegekre visszanyúló tudománytörténeti áttekintések Löw tanulmányainak tematikus egységeit emelik ki. Jóval beszédesebb ennél az az értelmezési töke, amelyre Löw írásai támaszkodtak. Löw Immánuel a Scheiber által közreadott írásaiban azonos motívumokat vezet végig a történeti/tematikus sorba rendezett szövegeken. Ezek a korabeli folklorisztika vagy a zsidó tudományosság többé-kevésbé feldolgozott témái voltak. Löw ebbe a tudománytörténeti keretbe ágyazódva írta meg tematikus történeti íveit úgy, ahogyan a századforduló magyarországi tudatosan modernizáló zsidósága a múltjára tekintett vissza.

Löw Immánuel tematikus, folklorisztikai írásaiban kiindulási pontként a Szentírás, s az azt értelmező Talmud korának irodalma szolgált. A judaizmus ezt követő kanonizált irodalma viszont – vallási vonatkozásait ugyan el nem vitatva – már a populáris antikvitások kontextusába ágyazódott, és kultúrtörténeti jelentőséget nyert. Löw Immánuel ennek során ókori képzeteket foglalt össze pozitivistá módon. A rabbinikus tudás mellett így kaptak helyet az orientalisztikai ismeretek és a modern zsidó történetírás addigi eredményei. A szövegeket tekintve így váltak forrássá a judaizmuson belüli nem kanonizált párhuzamos értelmező irodalmak, a judaizmuson kívüli apokrif iratok, a görög és római források, a keresztény szövegek és szent hagyomány, a bibliai népekről alkotott modern tudásanyag, valamint a természeti népek szokásai. Az antik források és a keresztény hagyományok a modern Európa önképében értelmezendők. Az antikvitás – a *Wissenschaft* más képviselőihez hasonlóan – az az időszak Löw Immánuelnél, amelyen keresztül a judaizmus hagyománya – a görög, római és keresztény hagyományokra építő – modern nyugati emlékezet részévé válhat.⁴⁶

A *Wissenschaft* történeti rekonstrukciója gyakran állt a judaizmust taglaló modern keresztény értelmezések ellenében megfogalmazott apologetika szolgálatában.⁴⁷ Löw Immánuel esetében viszont a keresztény források használata a párhuzamosság felmutatásával elsősorban a zsidó hagyomány európai elhelye-

⁴⁶ EISEN 1997. 1–20, 156–187.

⁴⁷ HILL 2007. 330–331.

zését, a századforduló középrétegeibe illeszkedett zsidóság számára a modern igényekhez igazodott judaizmus európai emlékezetbe történő integrálását segítette.

Löw Lipót és Immánuel tanulmányai – a modern európai önkép keretében – egyúttal szintézisét is képezik a korszak judaizmus kultúrtörténetére vonatkozó tudásanyagának. Céljukat és a tudatosan modernizáló zsidó közösségek emlékezetét tekintve ugyanakkor az integráció szövegei is.

Az integráció viszont több szinten zajlott különböző aspektusokat emelve ki. A kultúrtörténeti / vallástörténeti ívben így kapott helyet a nyugatközpontú világirodalom és a Löwök életében formálódott magyar nemzeti irodalom is. Az előbbi révén az európai polgárság általános műveltségében való részesedést, az utóbbi által pedig a nemzeti műveltség birtoklását és a modern magyar nemzethez tartozást mutatták fel. A középkori héber költészettől a Löwök által írt héber verseken át a kelet-európai cionizmus új nemzeti költőig felsorakoztatott héber irodalom szintén ennek a modern zsidó önképnek volt része. A Löw Immánuel által művelt *Wissenschaften* beül ekképp kaphatott helyet Goethe és Herder mellett Franz Grillparzer (1791–1872), Ernst Theodor Echtermeyer (1805–1844), Franz Rosenzweig és Hayim Nahman Bialik (1873–1934) is.

Az urbanizálódó, életformaváltáson áteső tudatosan modernizáló zsidóság gyakorlatból kiszorult hagyományainak új értelmezési keretét pedig a folklór biztosította, a természeti népek szokásait és a keresztény környezet népiéletét is felölelve. Ennek során Löwnél – az értelmezés neológ vallási hagyományok szabta kereteit megtartva elsősorban – a párhuzamba állítás dominált. A folklór Löw Immánuel tanulmányaiban – Max Grunwald vagy Heller Bernát (1871–1943) megközelítésétől eltérően – nem az akadémia szövegfolklorisztika kategóriái között nyerte el értelmét, hanem a korábbi korok lokális gyakorlataiból került ki, szelektív módon. A *minhág* folklórként való értelmezésének – fentebb már említett – grunwaldi elve⁴⁸ így nem az akadémiai tudományossághoz való közeledést szolgálta, hanem a csoport emlékezetében tartott meg olyan hagyományokat, amelyek Löw korában már magától érthetőségüket veszítették, még ha részben tovább is életek lokális gyakorlatokként. A természeti népek szokásainak felmutatása pedig inkább a tudatosan modernizáló zsidóság univerzalista erkölcsi missziója felől szemlélhető emberiségképben helyezendő el, mintsem a kor tudományosságának fejlődésről vallott íveiben.

A városi rutinok szintén részét képezték a tudatosan modernizáló zsidóság életvilágának. Ágai Adolf (1836–1916) humorra, az osztrák újságíró és drámakritikus, Paul von Schönthan (1853–1905) írásai vagy Karl Adolf Schmid (1804–1887) pedagógiai újításai ekképp válhattak az egyes tanulmányok értelmezési tőkéjévé.

A Scheiber által közölt tanulmányok egyúttal a korabeli orientalisztikai és zsidó vallástörténeti ismeretek tematikus összegzései is. A magyar néprajz területén is tevékenykedő Goldziher Ignác és Krauss Sámuel mellett a német Ernst Friedrich Karl Rosenmüller, Friedrich Spiegel (1820–1905), Theodor Nöldeke (1836–1930), François C. Lenormant francia asszirológus és archeológus mun-

⁴⁸ Vö. DAXELMÜLLER 1999. 139.

kásságára támaszkodott, a Wissenschaft művelői közül pedig Kaufmann Dávid mellett Leopold Zunz, Abraham Geiger, Heinrich Graetz, zsidó történész, David Cassel (1818–1893), a zsidó irodalom kutatója, Solomon Buber (1827–1906), a középkori zsidó kéziratok egyik első kritikai kiadója, Solomon Gandz (1884–1954) orientalista rabbi, Max Grünbaum (1817–1898) jiddis filológus, a zsidó folklór kutatója, Aron Ackermann (1867–1912), a zsidó liturgikus zene történésze, Esriel Hildesheimer neo-orthodox rabbi, a vallásos egzisztencializmust képviselő Leo Baeck (1873–1956) rabbi, a judaizmus történetét kutató Moritz Güdemann (1835–1918) bécsi főrabbi, a Szentföldre vonatkozó vallástörvényi kérdéseket kutató fehér-oroszországi születésű Jehiel Michel Tykocinsky (1872–1955) rabbi és a judaista August Wünsche (1839–1913) említhető, a magyarországi születésűek, illetve részben itt tevékenykedők közül pedig Moses Brück mellett Alexander Kohut (1842–1894), Bacher Vilmos (1850–1913), Grünhut Lázár (1850–?) és Arthur Marmorstein (1882–1946). Az európai történeti önkép felől a modern zsidó tudományosság értelmezési tőkéjében olyan személyek munkássága is helyet kapott, mint a reneszánszt és az antikvitást kutató svájci művész- és kulturtörténész Carl Jacob Christoph Burckhardt (1818–1897) vagy a német egyházjogász Emil Albert Friedberg (1837–1910). Löw Immanuel – a bibliai irodalom reáliáinak kutatásához hasonlóan – a közölt tanulmányok esetében is támaszkodott korának természettudományos és orvosi ismereteire, s közölte azokat a vallás felől megfogalmazott kultúrtörténeti keretbe illeszkedően.

Ezek a szövegek így a neológ integrációs törekvések tudatos reprezentációiként is megragadhatóak. A köszöntőkötetek és emlékkönyvek pusztán anyagiságán túl itt elsősorban az emlékezet tárgyi megjelenítéseire és a közösségi események jelentéssel felruházott gesztusaira kell gondolni. A közölt tanulmányokat, mind eredeti megjelenésüket, mind pedig tárgyukat illetően átjárja ez a két aspektus. A csók első, magyar nyelvű változata esküvői ajándékként íródott. Az ujjak Kaufmann Dávid érzékekről értekező, előképként szolgáló monografikus feldolgozásának apropóján a Rabbiképző Intézet elhunyt professzorának emléke előtti tisztelgés volt. A könnyek sorai Hirsch Perez Chajes bécsi kortárs rabbit és cionista tudóst gyászolták. A Ha'-iddanában megjelenő történeti rekonstrukció pedig a jelen gyakorlatát volt hivatott igazolni – a gyakori *orthodox* vádakra megfogalmazott apologetikától sem mentesen.

Löw Immanuel tudományos tevékenységének legbeszédesebb tárgyi megnyilvánulása mégis a szegedi újszinagóga lett. A korabeli zsidó néprajzi szemléletnek megfelelően, amelyben az adatközlő és a kutató személye gyakran összeforrt, valamint a zsidóság képzőművészeti értékeit felmutatni kívánó törekvések jegyében vált Löw munkája – a szinagóga ablakainak szimbolikája – a jelen folklórává. A folklór alatt ez esetben közösségi emlékezet értendő, a szegedi zsidó polgárság kulturális emlékezetének tárgyasulása, amelyet jelképekbe a tudós rabbi-ideált megtestesítő Löw Immanuel öntött.

Löw Immanuelnek a *Wissenschaft des Judentums* keretében kifejtett tevékenysége tudományos hagyatékként a Szentföldön – gyökeresen más társadalmi közegben, a vészorszak után – a modern nemzetállami keretek között kibon-

takozó tudományosságban hasznosult. Áll ez elsősorban a zsidó irodalom reáliáinak terén végzett kutatásaira.⁴⁹ A kötetben közreadott folklorisztikus írások viszont, egyrészt Löw Immanuel korának zsidó tudományosságában, másrészt a szövegeket gondozó Scheiber Sándor kora felől szemlélendők. A mai zsidó nemzeti tudományosság ugyanis más szociokulturális közegben – Löw munkásságával párhuzamosan és a Wissenschafttal szembehelyezkedő keretek között – szerveződött.

A zsidó tudományosság jelentősebb központjaiban számon tartották az agg Löw Immanuel munkásságát. 80. születésnapján a *Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums* hasábjain Chanoch Albecktől (1890–1972) Abraham Yaariig (1899–1966) a zsidó tudományosság elitje méltatta a zsidó nyelv és kultúrtörténet szegedi kutatóját. A jeruzsálemi Héber Egyetemen pedig Löw tanítványai és követői felolvasóüléssel ünnepelték. Az írásait később a *Haaretz* című lap mellékletként jelentette meg.⁵⁰

Löw Immanuel Scheiber által közölt folklorisztikus írásai viszont egy adott korszak érdeklődésének tükrében szemlélendők, amelyben gyakran párhuzamok, azonos problémafelvetések is megfigyelhetők a tudatosan modernizáló zsidóságon belül. A csók kérdését 1911-ben August Wünsche, 1912-ben Arthur Marmorstein dolgozta fel. A magyar néprajzban pedig – tőlük és Löw 1882-ben nyomtatásban megjelent magyar nyelvű kéziratától függetlenül – 1928-ban Solymossy Sándor (1864–1945) írta meg. Az érzékek kérdését Kaufmann Dávid 1884-es monografikus feldolgozása járta körül. Kohlbach Bertalan 1912-ben a tűz és a fény szerepéről írt. A könnyek témáját pedig a magyar néprajzban Solymossy is felvetette 1917-ben.⁵¹

Löw folklórtanulmányokként közreadott írásainak utóélete Scheiber Sándor munkássága felől szemlélendő. Az ifjú Scheiber a két világháború között vált a Magyar Néprajzi Társaság tagjává. Scheiber munkássága egyrészt a 19. század végének zsidó önreprezentációját vitte tovább a folklór és a tárgyiasult hagyomány terén, másrészt egy minden tekintetben megváltozott közegben közelítette a *Wissenschaft* rabbinikus vonalának hagyományértelmezését a néprajz kereteihez.⁵² Ez nem tekinthető kanonizációs folyamatnak, nem rajzolható fel egyetlen ún. „magyar zsidó néprajzi” fejlődési ív részeként. A zsidó folklórkutatás közege és kontextusa ugyanis több ízben is megváltozott. A tanulmányok egységben kezelése, „önálló folklorisztikus munkákként” történő besorolása konkrét szituációhoz és korszakhoz kötődik. Scheiber Sándor 1945-ben „Löw Immanuel tiszteletében”⁵³ találkozott Bálint Sándorral (1904–1980), aki A szögedi nemzetben⁵⁴ Scheiber és Heller Bernát mellett Löw vallási folklórjára is támaszkodott.

⁴⁹ SCHEIBER 1994. 77.

⁵⁰ BERGER 2005. 128.

⁵¹ SCHEIBER 1996a. 356.

⁵² Scheiber a *Wissenschaft* keretén belül több szerző és a *Revue des Etudes Juives* című folyóirat esetében tematizálta utólagosan a zsidó folklórt. Löw Immanuel mellett Heller Bernát és Pfeiffer Izsák (1884–1945) munkásságában, a zsidó tudományosságon kívül Kiss Józsefnél (1843–1921), Ágai Adolfnál, Ujvári Péternél (1869–1931) és Kaczér Illésnél (1884–1980). SCHEIBER 1996a.

⁵³ BÁLINT 1982. 824.

⁵⁴ BÁLINT 1980.

A találkozásból születő szakmai kapcsolat és az 1949-ben megkezdett magántanári habilitációja a szegedi néprajzi tanszékhez kötötte. Löw Immánuel szóban forgó írásaira „önállóan megjelent néprajzi tanulmányokként” először 1947-ben a Szegedi Városházán tartott Löw-emlékünnepeken tekintett Scheiber Sándor, amikor a négy éve elhunyt Löw Immánuel néprajzi munkásságát méltatta és rendszerezte.⁵⁵ A Scheiber által szerkesztett Löw-emlékkönyv ugyanebben az évben jelent meg, amelyet a Tiszatájban 1948-ban Bálint Sándor mutatott be, s megjegyezte: „Sajnálatos tudományos közviszonyaink miatt Löw szellemi hatása nálunk még nem eleven. Hiányzik komoly igényű életrajza is. Nehéz műveihez hozzájutnunk.”⁵⁶

Löw Immánuel „önálló néprajzi tanulmányai” csak 1975-ben jelentek meg zsidó folklórtanulmányokat közlő tematikus kötetként Scheiber Sándor gondozásában Hildesheim – New York helymegjelöléssel. Amíg külföldön ezek az írások a német nyelvi közegben született zsidó néprajz előzményeibe illeszkedtek, addig Magyarország felől nézve a német nyelvű kiadás egy-két évtizeddel előzte meg azt az időszakot, amelyben a zsidó hagyományok századfordulós vizsgálatát a recens néprajzi kategóriákhoz igazító kísérlet feltűnt.⁵⁷

A kulturális antropológia módszereitől áthatott mai néprajz számára e szövegeknek a fentiek tükrében két olvasata válik jelentőssé: a tudománytörténeti és a történeti antropológiai. A tudománytörténetet tekintve a két Löw-generáció – a *Wissenschaft* magyarországi vonatkozású írásaihoz hasonlóan – a Herrmann Antal-i értelemben vett Magyarországi néprajzi érdeklődés sajátos, a kultúrákutató mai módszereivel nagyjából még feltárássra váró vetületét adja. A történeti antropológiai vagy mentalitástörténeti forrásként való kezelésük jelentősége pedig abban rejlik, hogy a századfordulós polgárság egyik csoportkultúrájának világába, polgári éthoszába enged betekintést olyan szövegolvasatok és narratívumok felől, amelyeket önképük megfogalmazása céljából alkottak meg.

Scheiber egy megváltozott társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális környezetben vált Löw tudományos hagyatékának gondozójává. Ő maga is abban a polgári éthoszban gyökerezett, amelyet a hagyatékban található írások képviseltek, s amelyet a 20. század első felében több részről is értek kihívások. Scheiber a megváltozott közegben – nem feledkezve meg szellemi elődeiről – nem pusztán szövegeket hagyományozott át a kései utókorra, hanem azokat a polgári mintákat, értékeket és világlátást is, amelyek áthatják Löw Immánuel írásait.

Scheiber Sándor a Magyar Néprajzi Társaság munkájába főként folklorisztikusnak tekintett irodalomtörténeti megközelítésével illeszkedett. Ezt támasztja alá a zsidó vidéki élet és populáris szokások nyomainak keresése az izraelita és keresztény írók munkáiban.⁵⁸ Összegyűjtött munkáit szemlélve viszont az is egyértelművé válik, hogy Scheiber számos tárgy- és képzettörténeti írása túlmutat a zsidó folklóron, esetenként nem is tárgyal zsidó vonatkozásokat, hanem európai kultúrtörténeti összefüggéseket tár fel.

⁵⁵ SCHEIBER 1996a. 347.

⁵⁶ BÁLINT 1981. 216.

⁵⁷ Vö. PALÁDI-KOVÁCS 1990. 9., BERÉNYI 2005. 21–25.

⁵⁸ Lásd SCHEIBER 1996a



Scheiber Sándor előadást tart
(Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Raktori szoba)

Scheiber 1946-ban lépett be a Magyar Néprajzi Társaságba, írásai, a Társaság neológ tagjaihoz kötődő könyvismertetések és orientalisztikai munkák révén azonban már a háború idején említik a folyóiratban.⁵⁹ A vészorszakot követően Scheiber a Társaság neológ alapító tagjainak sorába illeszkedve vitte tovább a néprajz és az új zsidó tudományok határterületein kialakult „hagyományt”, és gondozta elődeinek emlékét.⁶⁰ Scheiber hozzájárulása a második világháború utáni magyar néprajzhoz főként irodalomtörténeti. A nemzetközi recens eredmények közvetítése mellett Scheiber a tudománytörténet keretében kiemelten foglalkozott a populáris zsidó antikvitások szegedi kutatóinak munkásságával. Löw Immánuel bár nem volt a Magyar Néprajzi Társaság tagja, Kálmány Lajossal folytatott levelezése okán a magyar folklórkutatás előtt is ismertté vált. A szegedi elődök munkásságának értelmezése viszont erősen irodalomtörténeti keretek között zajlott, és a Tiszatáj folyóirat révén jutott el a Társasághoz. Scheiber munkáit is Bálint Sándor környezete tartotta számon, főként Péter László említette meg irodalomtörténeti ismertetéseiben.⁶¹ Scheiber a magyar néprajz keretében elődei vallástörténeti és összehasonlító folklorisztikai vonalát vitte tovább.

Scheiber munkáiban azokat a témákat és világokat kötik össze, amiknek határán élete során ő maga is mozgott. Elődei, főként a szegedi Löwök, a zsidó antikvitás kutatásával a neológ polgárság helyét kísérelték meg kijelölni az európai és a magyar nemzeti műveltségben. Scheiber ezeket a törekvéseket viszi tovább egy olyan korban, aminek társadalmi berendezkedése gyökeresen átalakult. Scheiber folklorisztikus kutatásainak társadalmi háttere – a befogadó érdeklődők és a folklórként vizsgált jelenségek hordozói – nagyjából a Vészorszak áldoztaivá váltak vagy túlélőként emigrációba vonultak. Ebben az új helyzetben Scheiber hídként kötötte össze az izraeli, az amerikai és a nyugat-európai – részben magyarországi gyökerű – zsidó tudományos életet. A vészorszak előtti modern zsidó polgári tudományos/kulturális érdeklődés és az új államisággal kibontakozó modern zsidó nemzeti tudományosság között Scheiber szintén hidat képez. A néprajz kortárs tendenciáihoz illeszkedve közvetített a perifériára szorult magyarországi (vallási) néprajzi kutatás és a nemzetközi tendenciák között. Tárgy- és motívumtörténeti szempontból világította meg a magyar irodalom- és művelődéstörténetet, több tanulmányában a tényleges zsidó vonatkozásoktól független kérdésekben is, keresztény vagy antik görög és latin vonatkozásokat tisztázva. A nagy társadalmi narratívák, tudományos diskurzusok nem kedveztek kutakodásainak, ez lehet az oka a felekezeti keretek között maradásnak, valamint erős szegedi vallási néprajzi és irodalomtörténeti kötődéseinek is. Összekötő szerepe egyéni út, ugyanakkor tükröződik legtöbb munkájában.

Glässer Norbert – Zima András

⁵⁹ BERZE NAGY 1943. 150, 153.; BANÓ 1944. 172.; SCHEIBER 1945a. 104.

⁶⁰ SCHEIBER 1945b. 84.

⁶¹ SÁNDOR 1949. 343.; PÉTER 1950. 199.; PÉTER 1956. 667.; PÉTER 1968. 166.

Irodalom

- ANTTONEN, Pertti J.
 2005 *Tradition through Modernity*. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship. Helsinki: Finnish Literature Society.
- BÁLINT Sándor
 1981 Löw Immanuel emlékezete. In: Uő.: *A hagyomány szolgálatában* Össze-
 gyűjtött dolgozatok. Budapest: Magvető Könyvkiadó. 215–217.
 1980 *A Szögedi nemzet* A szegedi nagytáj népelete Harmadik rész. A Móra
 Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79. 2. Szeged
- BÁLINT B. András
 1982 A Vigilia beszélgetése Scheiber Sándorral, *Vigilia* 47. évf. 11. sz. 1982.
 november. 823–827.
- BANÓ István
 1944 Emlékkönyv Heller Bernát professzor 70-ik születésnapjára, *Ethno-
 graphia* 55. évf. 172–173.
- BERÉNYI Marianna
 2005 A zsidó népelet magyarországi kutatásáról, *Néprajzi Látóhatár* XIV. évf.
 3–4. sz. 11–32.
- BERGER, Joel
 2005 Zum Gedenken an rabbiner Immanuel Löw (1854–1944), *Aschkenas* 15.
 J., H. 1. 127–134.
- BERZE Nagy János
 1943 A sok nap (Many Suns), *Ethnographia* 54. évf. 148–154
- BÉKEFI Antal
 1895 Titkári jelentés – 1892/93., *A Dugonics-Társaság Könyvei. Évkönyv* 1893.
 V–XII.
 1896 Titkári jelentés – 1894/95., *A Dugonics-Társaság Könyvei. Évkönyv* 1895.
 XI–XVIII.
- DAXELMÜLLER, Christoph
 1999 Hundert Jahre jüdische Volkskunde – Dr. Max (Meïr) Grunwald und
 die „Gesellschaft für die jüdische Volkskunde“, *Aschenas* 9. J., 1. H. 133–
 143.
- DUBIN, Lois C.
 2005 Enlightenment and emancipation, in: *Modern Judaism*. An Oxford
 Guide. Edited by Nicholas de Lange & Miri Freud-Kandel. Oxford:
 Oxford University Press. 29–41.
- EISEN, Arnold M.
 1997 *Rethinking Modern Judaism*. Ritual, Commandment, Community.
 Chicago & London: The University of Chicago Press.
- FENTON, Alexander
 1989 A néprajzi (etnológiai) kutatás szakaszai Nagy-Britanniában – különös
 tekintettel Skóciára, *Ethnographia* XXX. 52–67.

FENYVES Katalin

- 2010 *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe.* Budapest: Corvina Kiadó.

FRENKEL, Eugen

- 1934 Bibliographie der Schriften Immanuel Löws, *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* J. 78. H. 1. 236–255.

GLÄSSER Norbert

- 2011 Ateresz z'kénim A vallási szocializáció családképe a két világháború közötti budapesti orthodox zsidó sajtó diskurzusaiban, in Rokay Zoltán – Csipak Árpád (szerk.): *Pléróma. 1947–2012.* Óbecse: Lux Color Printing – Szulik Alapítvány. 77–108.

- 2013 Scheiber „hídjai”? Zsidó populáris régiségek újragondolva. In: Babits Antal (szerk.): *Papírhidak.* Budapest: Logos Kiadó. (in press)

GLÄSSER Norbert – ZIMA András

- 2012 A zsidó folklór szegedi kutatói. Modern zsidó tudomány és európai önkép, *Szeged A Város folyóirata* 24. évf. 4. sz. (2012. április) 26–29.

GOLDZIHNER Ignác

- 1884 A bibliai tudomány és a modern vallásos élet, *Magyar Zsidó Szemle* I. évf. 2. sz. 89–97.

GYÁNI Gábor

- 2004 'Az újra felfedezett polgári múlt'. In: Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínű kapitalizmus* Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából. Budapest: HVG Kiadó. 13–15.

HAJDÚ Mihály

- 1994 Löw Immanuel, Löw Lipót In: Péter László (főszerk.): *Új magyar irodalmi lexikon* 2. kötet Budapest: Akadémiai Kiadó. 1241–1242.

HANEMAN, Frederick T.

- 1906 Löw, Leopold In: *The Jewish Encyclopedia.* New York – London: Funk and Wagnalls Company. 192–193.

HESS, Jonathan M.

- 2007 Leopold Kompert and the Work of Nostalgia: The Cultural Capital of German Jewish Ghetto Fiction, *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 97, No. 4 (Fall 2007) 576–615.

HILL, Harvey

- 2007 The Science of Reform: Abraham Geiger and the Wissenschaft des Judentum, *Modern Judaism* Vol. 27, No. 3 (October 2007) 329–349.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

- 2007 *Túlélési stratégiák* Társadalmi adaptációs módok. Szekszárd: Kossuth Kiadó.

KOMLÓS Aladár

- Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig.* I. kötet. A Magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században. Múlt és Jövő Könyvek. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1997.

Löw, Leopold

- 1858 Die Klage über Indifferentismus, *Ben Chananja* 1858. 3–10.
- 1870 *Graphische Requisiten und Erzeugnisse bei den Juden*. Beiträge zur jüdischen Alterthumskunde. Leipzig.
- 1875 *Die Lebensalter in der jüdischen Literatur von physiologischem, rechts-, sitten- und religionsgeschichtlichem Standpunkte betrachtet*. Beiträge zur jüdischen Alterthumskunde. Szegedin.

MEYER, Michael A.

- 2004 Two Persistent Tensions within Wissenschaft des Judentums, *Modern Judaism* Vol. 24, No. 2. 105–119.

N.N.

- 2001 Löw Immánuel. In: *Magyar Nagylexikon*, Tizenkettedik kötet. Budapest: Magyar Nagylexikon Kiadó. 269.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

- 1990 Előszó. In: Kríza Ildikó (szerk.): *A hagyomány kötelékében Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

PESSEN, Eugen

- 1987 Immanuel Löw. In: Georg Herlitz – Bruno Kirschner: *Jüdisches Lexikon* Ein enzyklopädisches Handbuch des jüdischen Wissens in vier Bänden. Band III Ib–Ma Jüdischer Verlag bei Athenäum, [Jüdischer Verlag, Berlin, 1927] Fankfurt am Main: Athenäum Verlag. 1224–1226.

PÉTER László

- 1950 A folklorizáció kérdéséhez, *Ethnographia* 61. évf. 193–207.
- 1956 Könyvszemle, *Ethnographia* 67. évf.
- 1968 A folklorizmus kérdéséhez, *Ethnographia* 79. évf. 163–169.

PORAT, Dan A.

- 2003 One Historian, Two Histories: Jacob Katz and the Formation of a National Israeli Identity, *Jewish Social Studies* Vol. 9, No. 3. (Spring/Summer 2003, New Series) 56–75.

SÁNDOR István

- 1949 Tiszatáj, *Ethnographia* 60. évf. 342–344.

SCHEIBER, Alexander

- 1945a Edoth, *Ethnographia* 56. évf. 104.
- 1945b Strausz Adolf †, *Ethnographia* 56. évf. 84.
- 1975 *Immanuel Löw Studien zur Jüdischen Folklore*. Georg Olms Verlag: Hildesheim – New York.
- 1996a Folklór és tárgytörténet. Teljes kiadás. Budapest: Makkabi.
- 1996b Loew Immanuel. In: *Encyclopaedia Judaica* Vol. 11. Jerusalem: Keter Publishing House 442–444.

SCHEIBER Sándor

- 1994 Emlékbeszéd Löw Immánuel felett Szegeden, 1969. június 29-én In: *Scheiber Sándor könyve Válogatott beszédek*. New York – Budapest – Jeruzsálem: Múlt és Jövő. 80–85.
- 1996a *Folklór és tárgytörténet*. Teljes kiadás. Budapest: Makkabi.

SCHMELZER Hermann

1993a Zur <<Wissenschaft des Judentums>>, *Judaica* 49. Jahrgang, Heft 2, 65–68.

1993b Hermann Leberecht Strack: Die Wissenschaft des Judentums als Dialog. Anhang: Unveröffentlichter Brief von H. L. Strack an Oberrabbiner Immanuel Löw vom 21. august 1907, *Judaica* 49. Jahrgang, Heft 2, 81–89.

SIMON Róbert (szerk.)

2003 *A vallástörténet klasszikusai*. Szöveggyűjtemény portrévázlatokkal. Osiris Tankönyvek. Budapest: Osiris Kiadó.

SZEKERES András

2000 Az idő urai? Történészek és időstruktúrák. In: Fejős Zoltán (szerk.): *A Megfoghatatlan idő*. Tanulmányok. Tabula könyvek 2. Budapest: Néprajzi Múzeum. 136–147.

TORONYI ZSUZSA

2006 Útmutató gyűjtemények néprajzi értelmezésére: zsidó néprajzi múzeum?, *Néprajzi Értesítő* LXXXVIII. 49–61.

VARGA-PAPI László

2002 Zsidó magyarok Szegeden, Löw Lipót és Löw Immánuel. Szeged: Bába Kiadó.

VEIDLINGER, Jeffry

2009 *Jewish Public Culture in the Late Russian Empire*. The Modern Jewish Experience. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

WAARDENBURG, Jacques

1999 *Classical Approaches to the Study of Religion*. Aims, Methods, and Theories of Research. Introduction and Antology. New York – Berlin: Walter de Gruyter.

YEDIDYA, Assaf

Orthodox reactions to "Wissenschaft des Judentums", *Modern Judaism* Vol. 30, No. 1. (February 2010) 69–94.